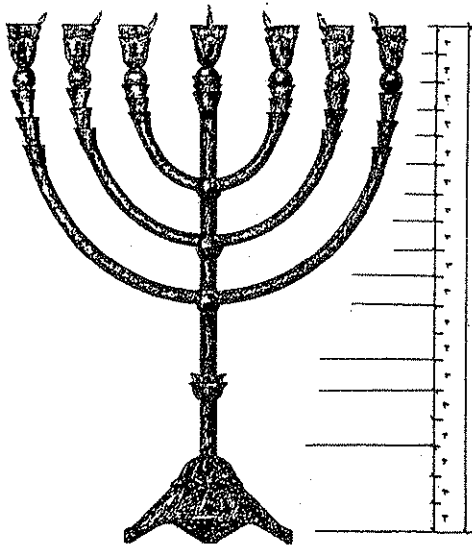


"וזה מעשה המנורה..."

צורת המנורה



אדריכל יעקב יהודה
בספרו המשכן

שמות כ"ה:

"ועשית מנרת זהב טהור מקשה תיעשה המנורה ירכה וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו"
 "וששה קנים יצאים מצדיה שלשה קני מנרה מצדה האחד ושלושה קני מנרה מצדה השני"
 "שלשה גבעים משקדים בקנה האחד כפתור ופרח ושלושה גבעים משקדים בקנה האחד כפתור ופרח כן לששת הקנים היצאים מן המנרה"
 "ובמנרה ארבעה גבעים משקדים כפתוריה ופרחיה"
 "וכפתור תחת שני הקנים ממנה וכפתור תחת שני הקנים ממנה וכפתור תחת שני הקנים היצאים מן המנרה"
 "כפתוריהם וקנתם ממנה יהיו כלה מקשה אחת זהב טהור"
 "ועשית את נרותיה שבעה והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה"
 "ומלקחיה ומחתתיה זהב טהור"
 "ככר זהב טהור יעשה אתה את כל הכלים האלה"
 "וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר"

במדבר ח':

"...בהעלתך את הנרת אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות..."

א – מנורת המשכן והמקדש

המנורה הייתה בין כלי הקודש החשובים והנכבדים שהיו במקדש. עובדה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בריבוי הפעמים, שבהן התורה מצווה ומזכירה את המנורה¹. כך אומר המדרש: "אנו מוצאין בהרבה מקומות צוה הקב"ה על הנרות ועל הדלקתן בשמן זית"². עבודתה הייתה חשובה אף יותר מן הקרבנות, שהרי אמרו: "למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים? לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו שלא היה עמהם בחנוכה, לא הוא ולא שבטו. אי"ל הקב"ה: חייך! שלך גדולה משלהם שאתה מדליק ומיטיב את הנרות"³.

מבחינה הלכתית שונה הדלקת הנרות שוני מהותי מעבודת הקרבנות. בעוד שעבודת הקרבנות היא העבודה שבבית המקדש, הדלקת הנרות אינה מוגדרת כעבודה כלל,

* תודה וברכה לאברך המצוין ר' יעקב רבינון, שלקט וריכז את המקורות והעיר הערות חשובות והארות לגיבוש מאמר זה.
 1. שמות כ"ה, לא-מ; שם כ"ז, כ-כא; שם ל"ז-יז-כד; ויקרא כ"ד, א-ד; במדבר ח', א-ד ועוד.
 2. במדבר רבה ט"ו, א.
 3. רשיי שם, ומקורו במדרשים.

והגמרא אומרת "הדלקה לאו עבודה היא"⁴. הרמב"ם פסק⁵, שמותר לזר להדליק, כלומר אם הוציאו את המנורה מחוץ להיכל והדליקה זר – כשרה, כי עיקר המצווה – הטבת הנרות, זו בלבד אינה כשרה אלא בכחן בלבד⁶. אף שהפרשה עצמה נאמרה לאהרן ובניו⁷, כבר תירץ הריטב"א, שהפרשה לא ציוותה שרק אהרן ובניו כשרים להדליק את המנורה, אלא מאפשרת להם להדליק⁸.

המנורה מסמלת חכמה, שהרי חז"ל אמרו: "הרוצה להחכים – ידרים, שהמנורה בדרום"⁹, וביחוד לימוד תורה, כי אורה של המנורה הוא סמל לתורה, "כי נר מצוה ותורה אור"¹⁰. וכן "נר לרגלי דברך ואור לנתיבותי"¹¹, "מצות ה' ברה מאירת עינים"¹² ועוד רבים המקראות, שבהם הנר והאור מציינים בהשאלה את הרוח והדעת. אור המנורה מסמל את השכינה, וכך דרשו חז"ל: "מחוץ לפרכת העדת יערוך" – וכי לאורה הוא צריך? והלא כל ארבעים שנה, שהלכו ישראל במדבר, לא הלכו אלא לאורו! אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל¹³.

הגמרא מספרת¹⁴, כי מעשה המנורה היה אחד מן הדברים, שאותם הראה הקב"ה למשה, ולמדו זאת מן הפסוק "המנורה הטהרה"¹⁵, שירדו מעשיה ממקום טהרה. וכן במדרש תנחומא, בהעלותך, ומובא ברש"י על הכתוב "תיעשה המנורה"¹⁶, "לפי שהיה משה מתקשה בה, אמר לו הקב"ה השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה. לכך לא נכתב תעשה אלא תיעשה" (בכתיב מלא).

שינוי בברייתא¹⁷: "תניא ר' יוסי ברי יהודה אומר: ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותם שנא 'וראה ועשה כתבניתם'¹⁸, וכן תנא דבי ר' ישמעאל: 'ישלושה דברים היו קשים לו למשה עד שהראה לו הקב"ה באצבעו, ואלו הן: מנורה וראש חודש ושרצין... מנורה דכתיב... וזה מעשה המנורה" וכו'¹⁷.

בבית ראשון היו עשר מנורות זהב, ובכולן היו מדליקין¹⁹, ככתוב "ואת המנורות חמש מימין וחמש משמאל לפני הדביר זהב סגור והפרח והנרת והמלקחים זהב"²⁰. חז"ל פירשו; ששלמה העמיד את מנורת המשכן במרכזו, וחמש מנורות מכל צד. יוצא אפוא, כי במקדש היו אחת עשרה מנורות²¹. וכן התרגום הארמי (שם): "חמשה מן מימין למנרתא דעבידא בצלאל וחמשה מן שמאלה...". יש לזכור, ששלמה עשה גם עשרה שולחנות

4. יומא כ"ד, ע"ב.
5. רמב"ם, הלכות בית המקדש, פרק ט', הלכה ז'.
6. לכאורה דבר מפליא הוא, שהרי ההטבה, כלומר ניקוי המנורה, הפתילים והשמן, אינה אלא הכנה להדלקה והיא כשרה בכחן, ועיקר המצווה – ההדלקה – כשרה בזר.
7. "דבר אל אהרן ואל בניו... בהעלתך".
8. דברי הרשב"א הובאו ב"כסף משנה", הלכות ביאת המקדש פרק ט', הלכה ז'.
9. ביב כ"ה, ע"ב.
10. משלי ו', כג.
11. תהלים קי"ט, קה.
12. שם י"ט, ט.
13. שבת כ"ב, ע"ב.
14. מנחות כ"ט, ע"א.
15. שמות ל"א, ח.
16. שם כ"ה, לא.
17. מנחות כ"ט, ע"א.
18. שמות כ"ה, מ.
19. הראב"ע בפירושו לשמות כ"ה, לא ציין שבמלה "תיעשה" יש יו"ד מיותרת הרומזת על עשר מנורותיו של שלמה.
20. מל"א ז', מט והשווה דבה"ב ד', ז.
21. ירושלמי שקלים ו', ג', ושם נחלקו אם את כולם היה מדליק או רק את של משה בלבד והשאר לנוי.

ועשרה כיוורים. הכתוב מציין, כי את כל המנורות עשה שלמה "כמשפטן", כלומר כמשפט האמור לגביהן בתורה, כגון: גביעים, כפתורים, ופרחים וכו'. בספרי זוטא (בהעלותך) נתנו טעם לכך, שמשם עשה מנורה אחת ולעומתו שלמה עשה עשר מנורות: "משה עשה מנורה אחת ובה ז' נרות כנגד שבעת עממין שכיבש... ושלמה עשה עשר מנורות של שבעים נרות, לפי שהיה מושל על שבעים אומות שנא' 'ושלמה היה מושל בכל הממלכות'". לדעת בעל "משך חכמה"²², הוצרך שלמה לעשות עשר מנורות נוספות מפני שנפח ביהמ"ק, שאותו בנה, היה פי 12 מנפח המשכן, וכדי להאיר את ההיכל נזקק לעשר מנורות נוספות²². יחזקיהו מוכיח את הכהנים והלוויים "גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות" (דה"ב כ"ט, ז), ואילו בתקופת ירבעם, אביה מזכיר לו "ומנורת הזהב ונרותיה לבער בערב בערב" (שם, י"ג, יא).

ב – גורלה של מנורת המקדש

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה²³ כותב: "...וכעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו ליחרב, בנה בו מקום לגנוז בו הארון... ויאשיהו המלך צוה לגנוז במקום שבנה שלמה... וכל אלה לא חזרו בבית שני". ייתכן שהמנורה נלקחה יחד עם כלי המקדש כאשר נבוכדנצר בזז את המקדש (מל"ב כ"ד, יג) ונלקחו לבבל בעת החורבן (ירמיהו נ"ב, יט). במסכת כלים של ביהמ"ק, שהיא חלק מיוחד מברייתא דמלאכת המקדש, מסופר שכלי המקדש הראשון נגנוז ע"י שימור הלוי וחבריו: "מנורה של זהב בת שבעה נרות ועל כל אחד ואחד עשרין ושש אבנים טובות גדולות ויקרות, ובין כל אבן ואבן מאתיים אבנים טובות יקרות מאד, לא נודע כמותן"²³. עם הקמת הבית השני נעשתה כנראה מנורה חדשה על-ידי זרובבל.

ג – מנורת החשמונאים

בספרי המכבים, שנמנו על הספרים החיצונים, מסופר²⁴ על אנטיוכוס (הרביעי 169 לפנה"ס): "...ויבוא אל המקדש בגאון ויקח את מזבח הזהב ואת מנורת המאור ואת כל כליה... וכאשר באו החשמונאים... עשו כלי קודש חדשים ויביאו את המנורה... העלו את הנרות במנורה והם האירו בהיכל"²⁵. פרטים נוספים אודות מנורה זו מופיעים בגמרא (בבלי, מנחות כ"ח, ע"ב): "שיפודים של ברזל היו וחיפום בבעץ (=בדיל). העשירו, עשאו של כסף, חזרו והעשירו – עשאו של זהב"²⁵. וכן מצאנו גם בברייתא: "מעשה והיתה מנורת ביהמ"ק יתירה על זו של משה בדינר זהב קורדיקיני והכניסוה פי פעמים לכור והעמידוה על ככר"²⁶. מהתיאורים הנ"ל עולה, כי שוב לא הייתה בנמצא מנורת משה. החשמונאים יצרו מנורה מאולתרת ובמשך הזמן שכללה.

בספר חשמונאים מסופר, שאנטיוכוס אפיפנס לקח את המנורה ושברה (א', כב)

22. "משך חכמה" בפירושו לשמות ריש פ"ר תצוה ע' תמג.

23א. לפי דברי בעל "משך חכמה" נראה כי מטרת המנורה הייתה גם הארה, ועיין בהערה 80א להלן.

23. פרק ד', הלכה א'.

23א. גירסה דומה נמצאת בספרו של לוי גינצבורג "אגדות היהודים" כרך ששי, עמ' 100. לפי אחת האגדות תוליד ירמיהו הנביא את כלי המקדש הנ"ל ונשאם לפסגת הר גבוה עד שירד מלאך מן השמים וגנום.

24. מקבים א', כא-כג, מהד' הרטום.

25. שם א', ד.

25א. מנחות כ"ח, ע"ב.

26. מנחות כ"ט, ע"א.

ויהודה המכבי השיבה על כנה (ד', מט). מנורת החשמונאים שימשה במקדש עד סוף ימי הבית השני. כיצד הגיעה המנורה לידי הרומאים?

המדרש מספר²⁷, כי כאשר כבשו הרומאים את ירושלים, פחדו להיכנס לביהמ"ק ואמרו ליהודים, כי אם ייכנס משהו למקדש ויטול דבר מה – שלו יהיה. נכנס יוסף משיחא והוציא את מנורת הזהב. אמרו לו הרומאים, אין דרכו של הדייט להשתמש בה ולקחנה ממנו. כאשר היתה המנורה ברשותם, הוליכוה הרומיים בתהלוכת הניצחון המפוארת לזכר הניצחון על יהודה, ודמותה חקוקה ומגולפת על שער טיטוס ברומי. כך מתאר יוסף בן מתתיהו: "כי מן הבסיס התרומם העמוד בתוך וממנו נטשו ענפים דקים אשר דמו בצורתם לקלשון שלש־שיניים, ובראש כל קנה מלמעלה נר נחושת, ומספר הקנים היה שבעה"^{27א}.

המנורה שבסמל המדינה מועתקת מהמנורה שבשער הניצחון, והיא באה לסמל, כי המנורה הושבה לארץ מולדתה. יהודה הכבושה חזרה להיות מדינת היהודים, ולעומתה "רומי המנצחת" נעלמה מן העולם.

ד – המנורה בשער הניצחון

לכאורה, צורת המנורה בקשת טיטוס תואמת את הצורה של מנורת המקדש, אך בסיסה שונה לחלוטין. בתבליט נראית ה"ירך" של המנורה בצורת שני בסיסים משושים זה על גבי זה, כאשר על כל אחת מן הצלעות מצויות חיות מיתולוגיות (נשרים וחיות דמיוניות).



תבליט צורת המנורה שבקשת טיטוס

27. ילקוט שמעוני, תולדות, רמז קט"ו, ואין זו הלשון המקורית.
27א. מלחמות ז', ח"ה.

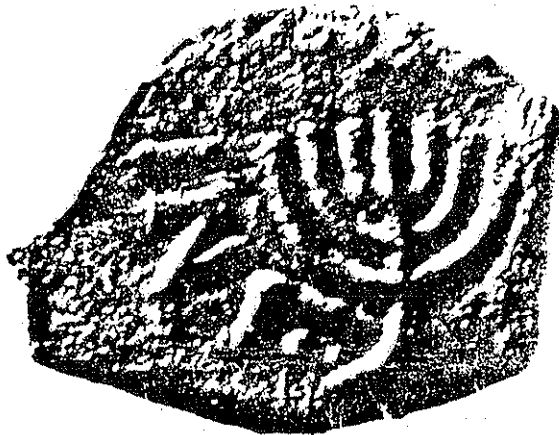
לבעיה זו נדרש הרב הראשי לישראל, הרב י"א הלוי הרצוג²⁸ זצ"ל, והוא כותב: "הפנו את תשומת לבי לסתירה שבין צורת המנורה כפי שהיא מגולפת על קשת טיטוס למנורה בדברי הרמב"ם שהיתה בת שלוש רגליים... אין לי שום ספק שדברי הרמב"ם מבוססים על מסורת רז"ל הנאמנה. על מנורת המקדש, נר אלקים, חלילה שיהא על הבסיס או התושבת שלה איזו צורת דרקון".

צורת דרקון, ידוע שהייתה נעבדת ע"י הגויים האלילים²⁹, ובפירוש שנינו במס' עבודה זרה פרק שלישי: "המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה, צורת דרקון יוליכם לים המלח..."³⁰. לא מתקבל על הדעת שאבותינו התמימים והישרים יעשו צורה זו דווקא על המנורה שבהיכל ה'.

הרב הרצוג משער, שתקופת השינוי הייתה לאחר הוצאתה מביהמ"ק והעברתה לרומי, כנראה שבעת העברת המנורה נשברה הירך, ואמן רומי עיצב את הבסיס ע"פ האופנה הרומית.

יוספוס פלאביוס, שהיה עד ראיה לתהלוכה זו, מתאר בספר "מלחמות היהודים" את הביזה שנישאה בתהלוכת הנצחון ואומר: "...מכל השלל, נפלאו ביותר הכלים אשר לוקחו מביהמ"ק בירושלים, שולחן הזהב... והמנורה העשויה גם היא זהב טהור"³¹. יש שניסו להסביר את התופעה בכך, כי הרומאים נאלצו לבנות למנורה בסיס יציב ורחב כדי שיהיה אפשר לשאתה על הכתפיים במצעד, לבל תפול ארצה. לפי השערה זו הרי הבסיס המגולף בקשת טיטוס אינו אלא ארגז עץ שלתוכו הכניסו את המנורה. בתבליט רואים את המוטות שנועדו לשאתה על הכתפיים. עוד ייתכן שהמנורה המגולפת היא אחת ממנורות המקדש – אך לא המנורה שעמדה בהיכל.

לבד מן הבסיס, יתר פרטי המנורה דומים למנורות המוכרות לנו מבתי כנסת עתיקים בא"י. דגם המנורה מופיע גם על מטבע של מתתיהו אנטיגונוס – אחרון החשמונאים ששלט כמאה שנה לפני חורבן הבית. אמנם ירך המנורה לא נראה ברור, אך אין ספק כי אינה דומה לירך המנורה המגולפת בקשת טיטוס.



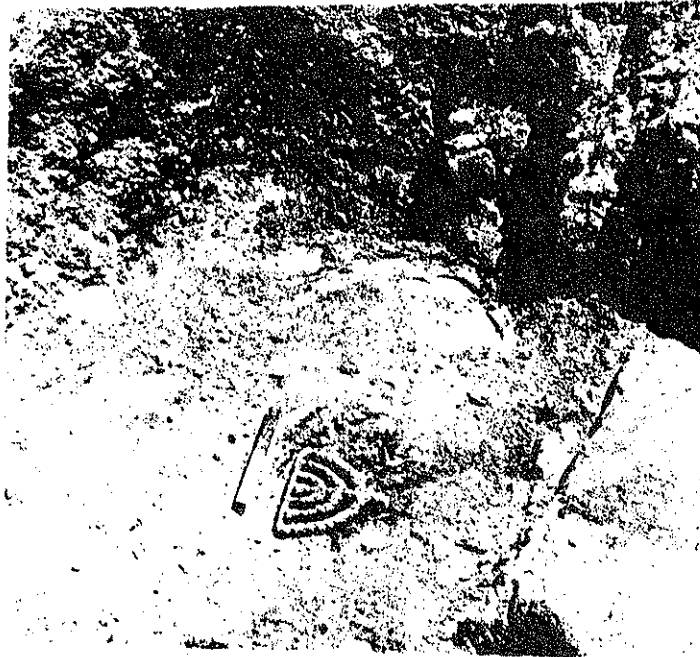
תבליט מנורה במטבע של מתתיהו אנטיגונוס

28. צורת המנורה שבקשת טיטוס; ספר הזכרון לשלמה סי מאיר, ירושלים תשט"ז.

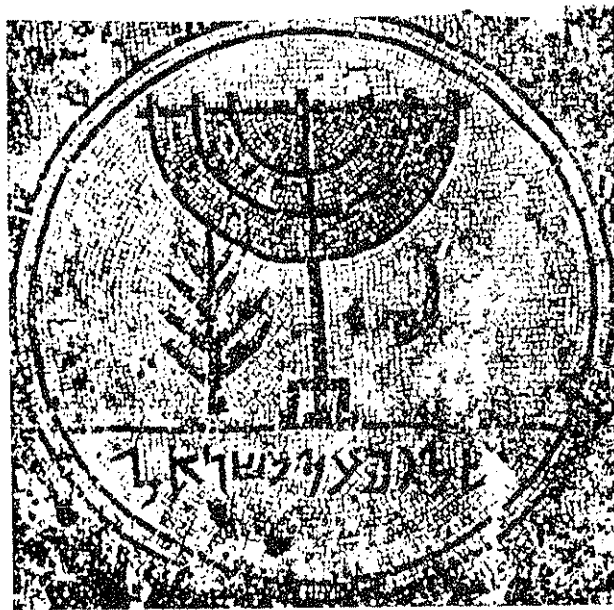
29. הלכות בית הבחירה פ"ג, הלכה ב'.

30. ע"ז מ"ב, ע"ב.

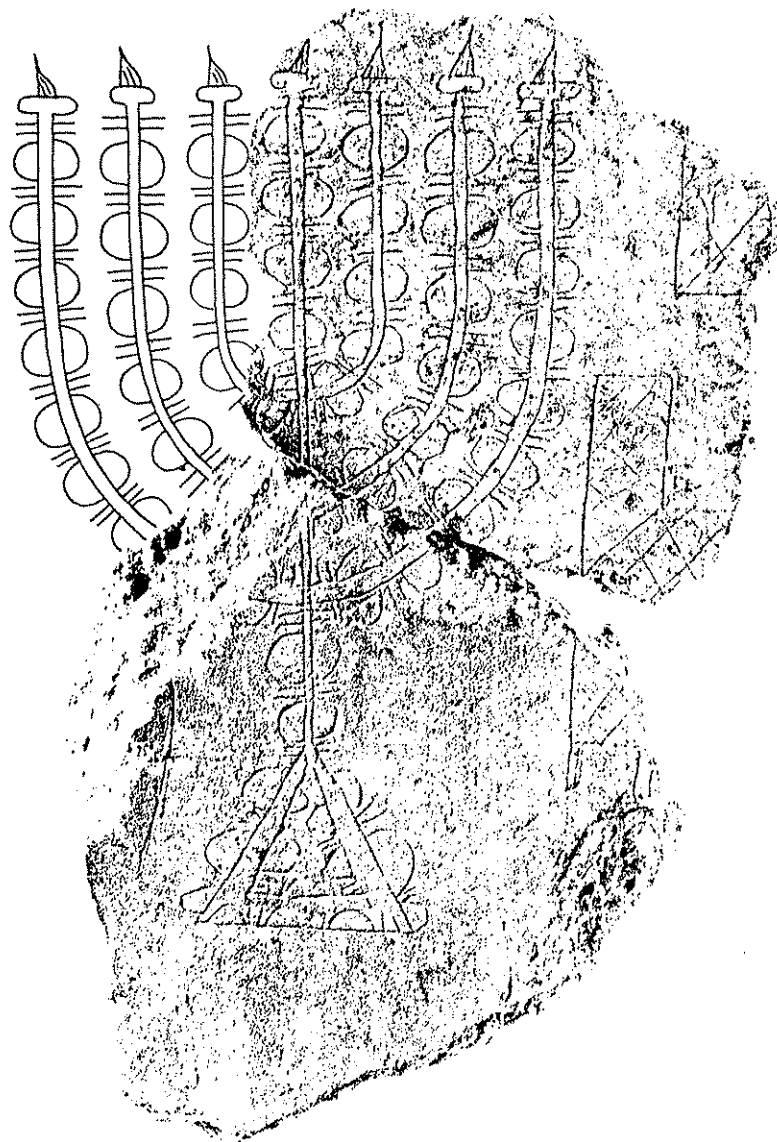
31. מלחמות ז', ה', ה'.



תבליט מנורה ברצפת בית הכנסת בעין גדי
(צולמה בעת חשיפתה לראשונה)



ציור מנורה בפסיפס מרצפת בית הכנסת שנחשף ביריחו מן התקופה הביזנטית
(הכתובת שמתחת לציור המנורה: שלום על ישראל)



תחריט של מנורה (בחלקו משוחזר) שנחשף ב"בית קתרוס" ברובע היהודי בירושלים

בממצאים ארכיאולוגיים מהתקופה שלאחר החורבן ניצבת המנורה על שלוש רגליים! כך אומר כידוע הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ג, ה"ב. ברובע היהודי בירושלים נתגלה ציור-קיר של המנורה "בבית קתרוס"³¹. ציור זה הוא מסוף ימי הבית השני והוא נחרט על הקיר כאשר המנורה המקורית עמדה עדיין במקומה. סביר להניח, כי האמן שחרט את הציור הכיר את המנורה שעמדה מאות מטרים משם, ואכן היא משקפת בצורתה הכללית את המנורה שעמדה בבית שני, יצוין כי היחסיות במנורה זו שווה למנורת קשת-טיטוס³². כמו"כ רואים אנו, כי כל המנורות ניצבות על תלת-רגל. השליט הרומי ציווה לבנות היכל שיסמל את פארה וגבורתה של רומי. יוספוס מספר³³ על אספסיאנוס, כי "אחרי חג הניצחון כאשר הכין אספסיאנוס את ממשלת הרומאים ציווה לבנות מקדש לאיריני (אלת השלום)... גם הניח שם את כלי הזהב מבית מקדש היהודים כי נכבדו בעיניו מאד".

במסכת יומא³⁴ מסופר, כי ר' אליעזר ברי יוסי שביקר ברומא ראה את הפרוכת, "אני ראיתיה... והיו עליה כמה טיפי דמים של פר ושעיר של יוהכ"פ". מה עלה בגורלה של המנורה הטהורה אין אנו יודעים במדויק, וכל הידיעות בגדר השערות בלבד הן.

ה – מנורת הזהב

"ועשית מנרת זהב טהור מקשה תיעשה המנורה..." (שמות כ"ה, לא). מכאן שהחומר ממנו הייתה עשויה המנורה היה "זהב טהור", אך שאלה היא בגמרא, האם הדרשה לזהב הוא רק לכתחילה או מעכב אף בדיעבד.

ברייטא אחת אומרת³⁵: "מנורה היתה מן הזהב. עשאה של כסף – כשרה. של בעץ (=בדיל) ושל אבר ושל גיסטרון – רבי פוסל ור' יוסי ברי יהודה מכשיר. של עץ ושל עצם ושל זכוכית – דברי הכל פסולה". ובברייטא אחרת שנינו³⁵: "אין לו זהב מביא אף של כסף, של נחשת של ברזל ושל בדיל ושל עופרת ר' יוסי ברי יהודה מכשיר אף בשל עץ". שם, בהמשך הגמרא מסבירים את דיעותיהם של התנאים: לדעת רבי, היו צריכים לעשותה מדבר חשוב: זהב או כסף³⁶. ואילו לר' יוסי – כל המתכות כשרות. לפי הברייטא השנייה: לרבי – כל המתכות כשרות, ואילו לר' יוסי הכול כשר, פרט לחרס. הרמב"ם פסק³⁷: "המנורה וכל כלי שרת אין עושים אותם אלא מן המתכת בלבד, ואם עשאוהו של עץ או עצם או אבן או של זכוכית – פסולין"³⁸.

1. "מקשה תיעשה המנורה" – מה פירוש "מקשה"?

הפירוש המקובל הוא שהמנורה תיעשה מחתיכה אחת ולא איברים איברים מודבקים, "ולשון מקשה – מכת קורנס" (רש"י, רשב"ם ועוד). פירוש נוסף למקשה

31. א. הידוע בכינויו "הבית השרוף".

32. נ' אביגד, העיר העליונה.

33. מלחמות ז', ו', ז.

34. יומא נ"ז, ע"א; מעילה י"ז, ע"א.

35. מנחות כ"ח, ע"ב.

36. הרשב"א בחידושי אומר, כי כסף הוא חשוב אחרי זהב. מפרק ד' משנה א' במס' בבא מציעא משתמע כי הכסף הוא המתכת החשובה לאחר הזהב.

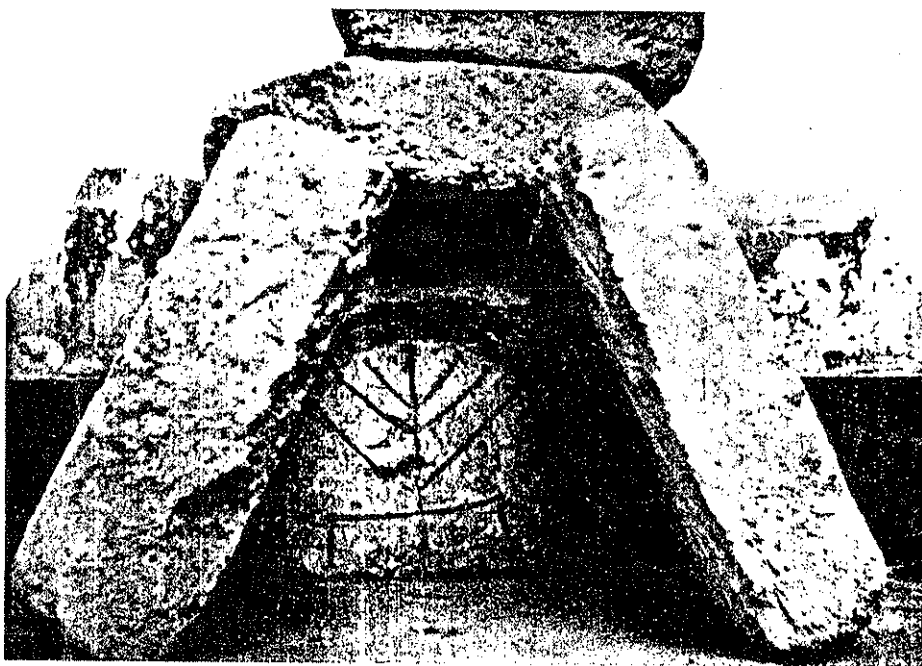
37. הלכות בית הבחירה פרק א', הלכה י"ח.

38. אע"פ שהמנורה כשרה אם עשאוהו משאר מתכות – עדיין יש הבדל מבחינת צורתה ומשקלה בין עשויה זהב לעשויה משאר מתכות, הלי' בית הבחירה פרק ג', ד'.

הוא, שיהיה החומר מלא ולא חלול, וכלשון הספרי³⁹: "אין מקשה אלא מין קשה" – ר"ל קשה ולא חלול, וכך מבאר המלבי"ם בפירושו לשמות. ועוד דרשו בברייתא דמלאכת המשכן פ"ט: "כשהיא באה זהב – טעונה מקשה, כשאינה באה זהב – אינה טעונה מקשה...".

2. מראה המנורה

מקובל שצורת המנורה על כל שבעת קניה הייתה חצי מעוגלת. צורה זו נשתרשה בתודעה משום שהיא חקוקה על שער טיטוס והפכה לסמל מדינת ישראל. לכאורה, יש לה מקור בראשונים ובדפוסים. במס' מנחות צ"ח, ע"ב מוצגת מנורה דומה, אך הרמב"ם בפירושו למשניות, מס' מנחות פ"ג, מ"ז כותב: "ראיתי לצייר כאן צורת המנורה בשלמותה ולפני הציור אומר...". ומאריך לתאר את צורת המנורה. בדפוס הש"ס המקובלים מופיעה המנורה, שלכאורה היא ציורו של הרמב"ם, אך ראה זה פלא – זו אותה המנורה שמופיעה בפירושו של רש"י. האם זהו הציור המקורי של רש"י והרמב"ם? מסתבר שמנורה זו נדפסה גם בספר "חנוכת הבית" לר' מלכיאל אשכנזי, והמדפיס פשוט העתיקה ממקום אחד למשנהו, וספק אם מנורה זו היא פרי עטו של רש"י בכלל! אולם בהוצאה המדעית של פירוש המשנה⁴⁰ מובא צילום כתב היד של הרמב"ם ושם מופיע ציורו המקורי, ונופתע לראות כי הקנים הם ישרים ולא מעוגלים כלל!



צורת המנורה על מצבה קדומה. נמצאת עתה בבית הנכאלת בבאר

39. ספרי בהעלתך, ראה גם "המועדים בהלכה", הרב ש"י זיו, עמ' קע"ו.

40. הוצאת הרב קאפח, חלק ג' (עמ' ע"ט), הוצ' מוסד הרב קוק.

כאן המקום להוסיף הערה חשובה: רש"י כותב⁴¹: "יוצאים מצידיה לכאן ולכאן **באלכסון**". (אלכסון משמע קו ישר ואינו מקביל לקנה המרכזי, אך ברור כי אינו קשתי). לפי זה, נראה, כי רש"י והרמב"ם בדיעה אחת, שהקנה היה ישר⁴². ראה שם בהערות, שהאריך הרב קאפח בתיאור הציור המקורי שבכת"י ושחזורו, ביחוד בהערה 54. הוא מביא שם מסורת, כי ששת הנרות **מקיפין** סביב הנר האמצעי כעטרה, כפי שעולה מן המדרש הגדול בתחילת פרי' בהעלותך, "...ומנין שהן חוזרין חלילה כמין עטרה? תלמוד לומר יאירו שבעת הנרות". גם במדרש מאור האפילה⁴³ מצאנו, "...כבר השמעתך שלא יהיו הנרות אל מול פני המנורה אלא בהתעקם קני המנורה ונטייתם די שיהיו כנגד נר המערבי ותהיה כולה כעין מדורה", והוא מסיים, כי אותו נביא אשר יעיד על מקום המזבח יצטרך להעיד על צורת המנורה כדי לסלק את המחלוקת. גם הרמב"ם עצמו מעיד על הציור: "שאין המטרה בציור זה שתדע תבנית הגביע בדקדוק... אלא הכוונה ידיעת מנין הגביעים והכפתורים והמקומות שהיו... **וכללותה** היאך היתה..."⁴⁴.

3. גובה המנורה

כך מפורש במנחות⁴⁵: "גובהה של מנורה י"ח טפחים"⁴⁶. בהמשך הגמרא מבואר, כי הם נחלקו לפעמיים: ט' טפחים "משפת הקנים ולמעלה היתה ט' טפחים, ומן הארץ ועד לקנים — ט"ז⁴⁷ ומוסיף בעל "מנחת חינוך" (צ"ח): "כי זה אינו לעכובא". הרמב"ם בפירוש המשניות⁴⁸ מוסיף, כי "י"ח טפחים זה כגובה האדם בשווה, ולפיכך צריך להתרומם מעל הארץ ואח"כ יוכל להתקין את הנרות ולהדליקן". (המשנה (שם) מציינת, כי "אבן היתה לפני המנורה ובה שלוש מעלות שעליה הכהן עומד ומטיב את הנרות").

המקור ל"י"ח טפחים שהיו במנורה אינו ברור. בתוספות⁴⁹ הביאו בשם רבינו תם, שלמדו זאת מהסניפין שהיו בשולחן, אך התוסי' עצמם דוחים זאת⁵⁰. בשם האר"י⁵¹ כתבו, שגובה המנורה היה י"ז טפחים ומשהו, והטפח הי"ח לא היה שלם.

4. משקל המנורה

כלי המקדש היחידי שצוין בו המשקל המדויק⁵² היה המנורה, "ככר זהב טהור יעשה אתה, את כל הכלים האלה". רש"י מוסיף: "שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא **ככר**, לא

41. רש"י לשמות כ"ה, לב.
42. עיין בראבי"ע לשמות כ"ה, לב, שכתב במפורש, כי קני המנורה היו עגולים, ארוכים וחלולים. "עגולים" לא ברור אם כוונתו לכך שהקנים קשתיים או שצורתו של הקנה עגולה אך כיוונה ישר.
43. לשמות כ"ה, לו.
44. הוצ' הרב קאפח, מנחות ע"ח, ע"א.
45. שם כ"ה, ע"ב.
46. טפח הוא 8 ס"מ ויש אומרים 10 ס"מ, כך שגובה המנורה כ-1.80 מטר. יצוין כאן, כי הראשונים קבעו כי גם מנורה, הגבוהה י"ז טפחים ומשהו — כשרה.
47. גמי ורש"י לדף כ"ט, ע"א.
48. מסי' תמיד, פ"ג, מ"ט.
49. מנחות כ"ח, ע"ב, ד"ה: "גובהה".
50. "ונראה דלא אמר ר"ת זה לעולם".
51. ילקוט ראובני על פרשת תרומה. ראה גם "המועדים בהלכה", הרב ש"י זיין, עמ' קע"ז, הערות 50-51.
52. שמות כ"ה, לט.

פחות ולא יותר⁵³. גם בגמרא⁵⁴ יש דיון על ערך המשקל של ככר. במושגים שלנו, משקל הככר הוא כ-21.5 ק"ג. על-פי פשוטו של מקרא היו המנורה וכל כליה במשקל ככר זהב. אולם, חז"ל, ובעקבותיהם הרמב"ן, דנים אם הככר כולל את המנורה בלבד או גם את הנרות, המלקחיים והמחתות⁵⁵. כאן המקום לציין, כי המלקחיים והמחתות היו כלים ששימשו להטבת המנורה, והם היו החלקים היחידים מחלקי המנורה שלא היו מחוברים אליה. הדיון נסב סביב הפסוק "את כל הכלים האלה"⁵⁶. האם הכלים כלולים בככר? הרמב"ם⁵⁷ פסק, כי "הנרות משל הככר, המלקחים והמחתות – לא". כל זה כאשר המנורה עשויה זהב, "אך אם עשויה שאר מתכות – אין מקפידין על משקלה"⁵⁸. לשאלה זו השלכות מעשיות. ההלכה אומרת: "לא יעשה אדם מנורה כנגד מנורה בתבנית מנורת המקדש אבל עושה הוא מנורה של חמשה וששה קנים ושל שמונה. של שבעה לא יעשה". אם כן, רק החלקים שנעשו מהככר הם חלק אינטגרלי של המנורה, אך שאר החלקים – מותר לעשות כתבניתם. לפיכך אם המנורה עשויה מתכת – אין צורך בגביעים, כפתורים ופרחים (רמב"ם, שם). לכן מותר לעשות מנורת זהב אך ללא גביעים, כפתורים ופרחים, ואמנם כך פסק הש"ך, אבל יש חולקים עליו⁵⁹.

אגב, בדרך זו מיישב הראי"ה קוק זצ"ל את קושיית ה"בית יוסף", למה תיקנו ח' ימים חנוכה, הרי הנס לא היה אלא ז' ימים, שהרי השמן הספיק ליום אחד? אלא, עונה הרב קוק, שלו תקנו ז' ימים, היו מדליקים נרות חנוכה במנורה של ז' קנים ועוברים על לאו שבתורה.

5. המונחים הקשורים במנורה

"מנורה" – המנורה כולה או הקנה המרכזי. "ירך" – בסיס המנורה, רגלה. "קנה" – הירך והקנה מהווים את עיקר המנורה, להבדיל מן הקנים היוצאים ממנה. "גביע" – דומה לכוס צר בבסיסו ורחב בשפתו, כמין כוסות אלכסנדריים⁶⁰. "כפתור" – קישוט כמין כדור עגול, ובגמרא – כמין תפוחי הכרתיים (שם). "פרח" – כמין קערה ושפתה כפולה לחוץ, כמין פרחי העמודים שרגילים לקשט בהם עמודי האבן⁶¹.

53. בעל "מנחת חינוך" הוכיח כרש"י, שככר זה היה לא רק המינימום אלא גם המקסימום של המשקל, מהגמרא במנחות כ"ט, ע"א, המתארת תחבולות שונות שעשו כדי שהמשקל לא יעלה על ככר, אך בסוף דבריו כתב "ולולא פירוש רש"י, נ"ל דאין ביותר קצת קפידא".

54. בכורות ה', ע"א.

55. עיין במנחות פ"ח, ע"ב במחלוקת התנאים אם הנרות, המלקחיים והמחתות באו מן הככר או ממידה עצמאית.

56. שמות כ"ה, לט.

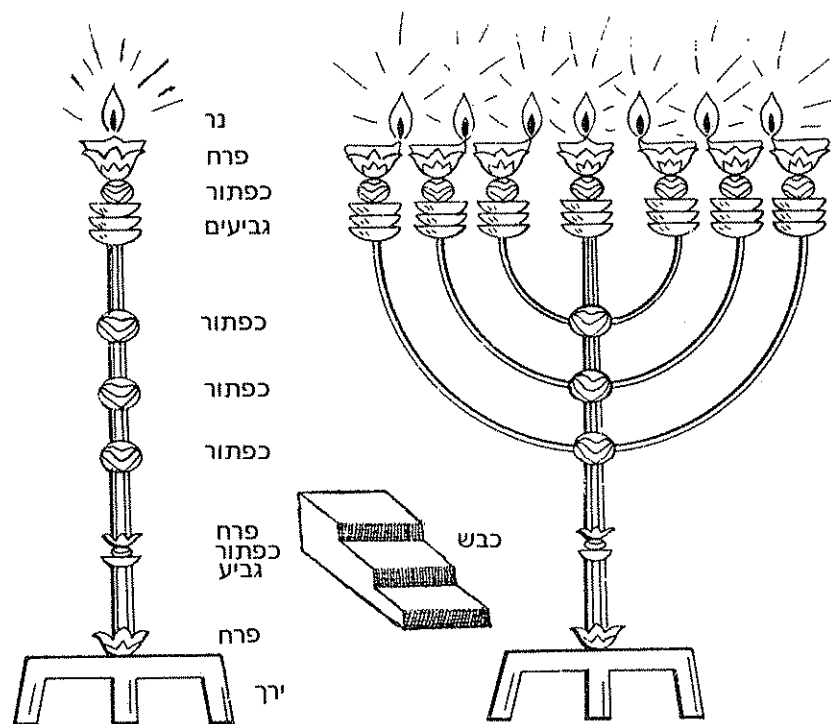
57. הלכות בית הבחירה פרק ג', הלכה ו'.

58. מנחות כ"ח, ע"ב.

59. עיין יו"ד קמ"א, ח', וכן ב"מועדים בהלכה" להרב זוין, ע"מ קע"ה, הערה 28.

60. מנחות כ"ח, ע"ב, ועיין פירש"י "אלכסנדריים".

61. יש מקום להרחיב את הדיבור על צורת הקישוטים. עיין ברמב"ם פרק ג' מהל' בית הבחירה וב"משנה למלך" שם, וכן ב"מנחת חינוך" מצווה צח.



6. המנורה על-פי פירושי רש"י ותוספות

הירך – כותב רש"י⁶²: "הוא הרגל שלמטה העשוי כמין תיבה (ראה תרגום אונקלוס, "ירכה" – שידה) ושלושת הרגליים יוצאין הימנה ולמטה". כלומר הייתה רגל רחבה כמין **תיבה** ומתחתיה שלוש רגליים קטנות, ומעליה, ממרכז התיבה, יצא הקנה המרכזי של המנורה⁶³.

הגביע הכפתור והפרח – אינם בולטים אלא מקיפים אותו משלושת צדדיו, לפיכך היו שני גביעים זה מעל זה ועוד גביע כפתור ופרח הבאים בצורה אופקית. לשיטת רש"י יוצא, כי היו חמישה כפתורים בקנה המרכזי. עיין רש"י ד"ה: וכפתור תחת שני הקנים" (שם, לה).

התוספות מקשים⁶⁴: "יש תימא מדוע היה משונה משאר גביעים שהיה כל אחד טפח, ולשלושה אלו (גביע, כפתור ופרח) לא היה כי אם טפח", כלומר, כל קישוט יבוא לבד וגובהו טפח.

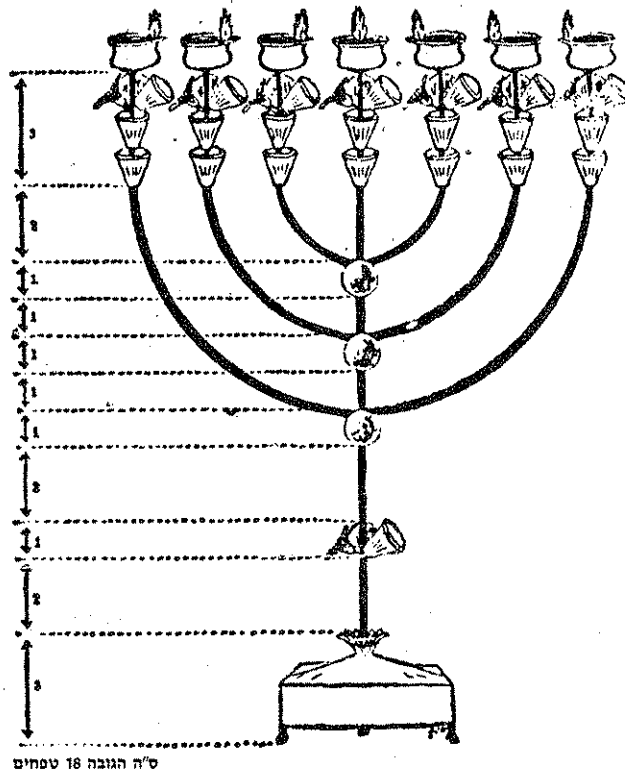
לרש"י היו אפוא שני גביעים רגילים וגביע, כפתור ופרח משולבים בצורה **אופקית**. **לתוס'** היו שני גביעים רגילים וגביע, כפתור ופרח משולבים בצורה **אנכית**.

62. לשמות כ"ה, לא, ד"ה: "ירכה".

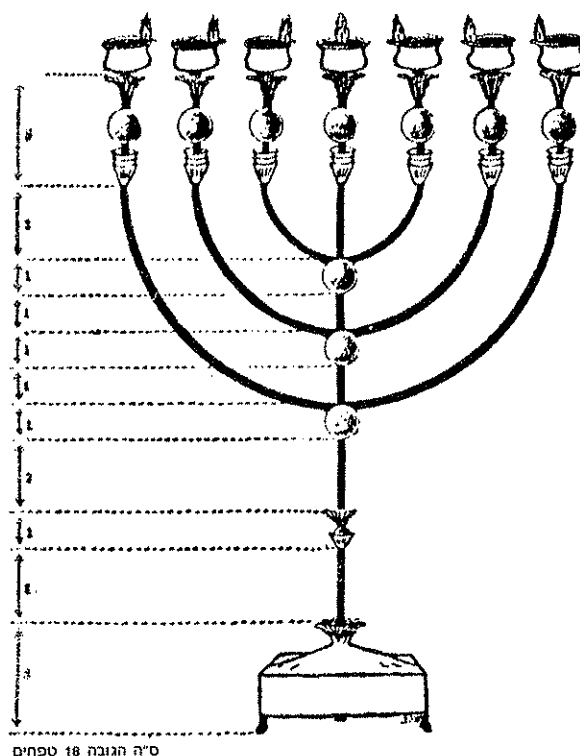
63. רש"י שם, ד"ה: "וקנה".

64. מנחות כ"ה, ע"ב, תוס' ד"ה: "וטפח".

הן לדעת רש"י והן לדעת תוס' בסיס המנורה היה תיבה שלה שלוש רגליים. המקור לתיבה זו – לא ברור. ואולי סמכו על תרגום אונקלוס והוא "שדה". בדפוסי הש"ס צוירה התיבה בצורה פירמידית, וזאת מניין? שמא הייתה התיבה שטוחה?! ברור הדבר, כי שלושת הגביעים, הכפתור והפרח הם בטפחים העליונים שבכל קנה, ולא מפוזרים על פני כל הקנה. על-כן ברור, שהמנורה המגולפת בקשת טיטוס אינה תואמת את מקורותינו, שהרי שם הקישוטים מפוזרים על כל הקנה.



ציור המנורה לשיטת רש"י



ציור המנורה לשיטת התוספות

ו – הדלקת הנרות והטבתן

המצווה הייתה להדליק בכל יום את שבעת הנרות שבמנורה⁶⁵, "שנצטוו הכהנים להדליק הנרות תמיד לפני ה'".⁶⁶ "ויש אומרים, שההדלקה היא ההטבה"⁶⁷. אולם בפרשת אמור נאמר: "ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלת נר תמיד" (רשי"י: "מלילה ללילה"). ומכיון שנאמר "נר" בלשון יחיד, למדו מכך חז"ל, כי ישנו ציווי מיוחד להדליק נר מערבי. (ת"כ שם). הדלקת הנרות אף דוחה את השבת ואת הטומאה שנאמר "להעלת נר תמיד"⁶⁸.

על הדלקת הנרות נחלקו הראשונים, ושתי שיטות בדבר: לפי רשי"י⁶⁹, רמב"ן, ראב"ד והרשב"א היו מדליקים, בין הערביים ו' נרות אחרי שנותנין בהם שמן, בשיעור של חצי

65. עיין באנציקלופדיה תלמודית, ערך "הדלקת הנרות" ו"הטבת הנרות".

66. רמב"ם ספר המצוות, מצוות עשה כ"ה.

67. ראה רמב"ם, הלכות תמידין ומוספין, פרק ג' - הלכה י"ב. לדעת המאירי במס' שבת כ"ב, ע"ב היו ההטבה והדלקת הנרות שתי מצוות נפרדות.

68. ספרא, אמור, רמב"ם הלכות תמידים ומוספין פרק ג', הלכה י".

69. רשי"י לויקרא כ"ד, ג' ייערך אתו אהרן מערב עד בקר".

לוג לכל נר, שיספיק גם ללילי טבת הארוכים, ובבוקר מטיבים, כלומר מדשן השמן והפתילות, ונותן שמן ופתילות חדשות, וזה מלבד הנר המערבי שדלק תמיד, שנא' "לפני ה' תמיד", כך מפורש גם בספרי⁷⁰.

שיטת הרמב"ם⁷¹ היא שכל הנרות, מצוותם שיהיו דולקים תמיד, בין ביום ובין בלילה. ולפיכך בבוקר כשמצאם דולקים – מתקנם, מצאם כבויים – מדשנם (דהיינו מסיר את הפתילה והשמן שבנר הכבוי), מקנחו ונותן בו פתילה אחרת ושמן אחר ומדליקו. והדלקת הנרות היא הטבתם⁷². אם תשאל: הרי כתוב⁷³: "ומנורת הזהב ונרתיה לבער בערב בערב", ומכאן שהדלקת הנרות הייתה בערב דווקא. התשובה תהיה: הנר המערבי היה דולק כל היום. אם כבו הנרות בלילה – חוזר ומדליקים⁷⁴.

כל הנרות מדליקים אחד מחבירו, נר מנר, לבד מנר המערבי שמדליקו ממזבח החיצון (מזבח העולה). לצורך הטבת הנרות והמנורה היו כלים מיוחדים – "מלקחיה ומחתותיה".

"מלקחיים" – לעריכת הפתילות והכנסתן בפי הנרות או למשכן מתוך השמן.

"מחתות" – כעין כפות קטנות להסרת הפתם והאפר מהפתילות.

חומר הבערה היה שמן בעל איכות מעולה, שנאמר "שמן זית זך כתית למאור"⁷⁶. הגמרא בסוף מנחות⁷⁷ מתארת את דרך הכנת השמן. מחבר "ספר החינוך"⁷⁸ נותן טעם למצוות הדלקת הנרות: "...שצונו השי"ת להיות נר דלוק בביהמ"ק להגדלת הבית לכבוד ולתפארת בעיני הרואים. כי כן דרך בני איש להתכבד בבתיהם בנרות דולקים. וכל ענין ההדלקה בו, כדי שיכניס האדם בליבו, כשיראם – מורא ועונה".

האלשיך⁷⁹ מוסיף "ועשית מנורת" הוא האדם, שהוא כמנורה מוכן לקבל להאיר בעזרת ה' עיי' תורה ומעשים טובים, ועיי' היא י"ח טפחים כמידת אדם בינוני. ואמר, שעם היותו חומר עכור יעשה עצמו יקר וחשוב כזהב טהור מכל סוג חלאת לכלוך עוון אשר חטא". מכאן, שאין מטרת המנורה להפיץ אור במשכן וכדברי חז"ל: "וכי לאורה הוא צריך"⁸⁰! אלא בשביל האדם⁸⁰, כדי שיכנס בלבו מורא וענוה, בדומה למטרת הקמת המשכן. "ושכנתי בתוכם", לא בתוכו אלא בתוכם – בתוך כל אחד מבני ישראל⁸¹.

ז – כיצד עמדה מנורה?

נחלקו התנאים⁸²: צפון ודרום הייתה עומדת או מזרח ומערב, כלומר: ברוחבו של היכל (צפון ודרום) או באורכו (מזרח ומערב). לדעת הסובר "צפון ודרום", היו שלושת

70. פסקה נ"ט, במדבר.

71. הלכות תמידין ומוספין פרק ג'.

72. שם, הלכה י"ב.

73. בדבה"ב י"ג, יא.

74. הלכה י"ג, מנחות פ"ח, ע"ב.

75. עיי' רש"י לשמות כ"ה, לח.

76. שמות כ"ז, כ, ויקרא כ"ד, ב.

77. דף פ"ו, ע"א וכן גם ברש"י ריש פרשת תצוה.

78. החינוך מצווה צח.

79. שמות כ"ה, לא.

80. שבת כ"ב, ע"ב.

80א. והשוה להערה 22 לדברי בעל "משך חכמה" שם.

81. השוה רשב"ם לשמות כ"ה, לא, שמטרת המנורה הייתה להאיר את השולחן בלבד, כדכתיב "ואת המנורה נכח השלחן" (כ"ו, לה), משום כך מבואר מדוע במקדש שלמה היו אחת עשרה מנורות, שהרי נפתו היה פי 12 מנפח המשכן.

82. מנחות צ"ח, ע"ב.

הנרות הצפוניים נוטים דרומה, ושלושת הדרומיים נוטים צפונה. וכולם נוטים כלפי הנר המערבי, הוא האמצעי שפונה אל קודש הקודשים, ולפיכך נקרא נר המערבי. והסובר "מזרח ומערב" – היו כל הפיות נוטים מערבה, ונר המערבי נקרא הנר החיצוני ביותר לצד מערב או השני ממערב. על כך נחלקו הרמב"ם והראב"ד⁸³: הרמב"ם פוסק, "צפון ודרום", והראב"ד – "מזרח ומערב": גם לכך השלכה הלכתית; החנוכיה בביהכ"ס צריכה להיות "דומיא דמנורת המקדש", ועיין בשו"ע סימן תרע"א, ס"ז⁸⁴.

לסיום – רמז ממרכיבי המנורה.

במנורה היו: 7 קנים, 11 כפתורים, 9 פרחים, 17 טפחים (ומשהו) גובה⁸⁴ ו-22 גביעים. הגאון ר' אליהו מווילנא (הגר"א), מצא לכל המרכיבים הללו רמז מן הפסוק: "פֶתַח דְּבָרֶיךָ יֵאִיר"⁸⁵.

לדעתו מכון הפסוק להשמיענו, שבכל "פתח" (פתיחה) של חומש, נמצא את אחד מנתוני המנורה:

בפסוק הראשון בספר בראשית	– 7 מלים, כנגד 7 קנים.
בפסוק הראשון בספר שמות	– 11 מלים, כנגד 11 כפתורים.
בפסוק הראשון בספר ויקרא	– 9 מלים, כנגד 9 כפתורים.
בפסוק הראשון בספר במדבר	– 17 מלים, כנגד 17 טפחים גובה.
בפסוק הראשון בספר דברים	– 22 מלים, כנגד 22 גביעים.

83. רמב"ם, הלכות בית הבחירה, פרק ג' הלכה י"ב.

84. וכן גם במשנה ברורה ס"ק מ"ב.

84א. י"ז טפחים ומעט יותר – כשרה.

85. תהלים קי"ט, קל.



מהווי האימונים הצבאיים בתקופת ה"הסדר"